



KONCEPT DRUŠTVENE ISKLJUČENOSTI

Željka ŠPORDER
University of South Australia, Adelaide

UDK: 316.47.053
Izvorni znanstveni rad

Primljeno: 10. 9. 2003.

Ovaj rad ima dvije svrhe. Prvo, njime se analiziraju dimenzije važne za razumijevanje koncepta društvene isključenosti. Počinje definiranjem koncepta, zatim analizira čimbenike koji pridonose procesu isključivanja te kreira tipologiju društvenih isključenosti. Nadalje, članak razmatra ulogu društvenih institucija i sustava vrijednosti, globalizacije kao aktera društvene promjene koji pridonosi suvremenom obliku društvene isključenosti. Konačno, nabrajaju se ključni indikatori za mjerenje razine društvene isključenosti. Drugo, rad razmatra održava li koncept društvene isključenosti nastanak novih teorijskih spoznaja o funkcioniranju društvenoga svijeta – spoznaja koje nisu postojale u ranijim teorijama – ili koncept odražava prijašnje spoznaje koje su prethodno bile izražavane upotrebom drugih izraza, no koje su sada "modernizirane" u skladu s trenutačnim društvenim i političkim kontekstom.



Željka Šporer, School of International Business, University of South Australia, GPO Box 2471, Adelaide SA 5001
E-mail: zeljka.sporer@unisa.edu.au

OBLIKOVANJE KONCEPTA

Razvoj novih teorijskih koncepata može imati dva značenja. S jedne strane, novi koncept može odražavati nova otkrića koja upozoravaju na nova svojstva zbiljskoga svijeta. U tom slučaju zamjena starih koncepata novim izrazom označuje da je izvorna ideja o funkcioniranju stvarnosti bila netočna te da je nužna revizija.

Na primjer, koncept flogistona potječe iz kemije otkrićem kisika. Slično tome, koncept rase u socijalnoj antropologiji i sociologiji zamijenjen je konceptom distribucije gena u populacijama. U lingvistici umjetno postavljena razlika između jezika i dijalekata premošćena je konceptom idioma. U svakom

Rad je s engleskoga
preveo Teo Matković

od ovih slučajeva novi koncept odražava nove teorije o funkcioniranju svijeta.

S druge su strane procesi kojima se kreiraju novi izrazi koji ne odražavaju stjecanje novih spoznaja o zbiljskom svijetu, nego se njima jednostavno preimenuju stari koncepti. Ovo preimenovanje može odražavati ideološke promjene. Na primjer, kada je pojam "Negro" postao politički nekorektan, zamijenjen je pojmom "African-American" (slični su se procesi dogodili u Jugoistočnoj Europi s pojmovima "Šiptar" i "Albanac"). Karakteristike opisane grupe nisu se promijenile samom promjenom pojma. Odnos moći između grupa u danom društvu promijenio se, pa jezik odražava tu promjenu.

Postoji težnja, pogotovo u društvenim znanostima, da se stvarni napredak u znanju pobrka sa stvaranjem privida znanstvenoga napretka davanjem novih imena starim idejama. Abbot (2001.) pruža primjer promjena pojma "solidarnost" u "kulturu", a zatim u "identitet", pri čemu se isti fenomen promatra iz tek blago različitoga kuta i predstavljen je kao potpuno nov diskurs. Zapravo je u pitanju tek ponovna kreacija starih ontoloških dihotomija u novim oblicima.

Cilj je ovoga rada definirati i analizirati koncept društvene isključenosti, ali i ispitati odražava li koncept društvene isključenosti razvoj novih teorijskih spoznaja o tome kako svijet funkcionira ili odražava li neke društvene promjene koje nisu bile sadržane ili primjereno predstavljene u prethodnim konceptima. Konačno, cilj je i analizirati društveni kontekst koji stoji iza stvaranja ovoga koncepta.

Može se reći da u društvenim znanostima moraju postojati dvije vrste koncepta. Prvi su teorijski koncepti, koji odražavaju konstantnu pravilnost u društvenom svijetu. Primjeri za ovo jesu koncepti poput normi, statusa i uloga, svaki s vrlo širokom primjenom u vremenu i prostoru. S druge strane, društvena je zbilja u stalnoj mijeni – i ta se mijena mora opisati i novim konceptima. Na primjer, globalizacija je koncept koji odražava društvenu promjenu u suvremenom svijetu iz pretežno izoliranih društvenih zajednica u sve veći stupanj interakcije među društvima. Funkcija tih koncepta nije toliko u tome da oni odražavaju univerzalne teorijske principe, nego u tome što ti koncepti izvire iz konstantnoga procesa promjene. Tako možemo postaviti pitanje: odražava li trenutna raširena upotreba koncepta društvene isključenosti procese društvene promjene koji nisu bili obuhvaćeni ranijim konceptima kojima se opisivao ovaj element društvene zbilje?

Jedno pitanje koje više pripada području sociologije znanja jest ono o društvenom kontekstu u kojem se specifični koncept/i razvija(ju). Ovdje valja naglasiti da pitanja sociologije znanja ne objašnjavaju znanstvenu valjanost nekoga koncepta. Foucault (1966.) ustanovio je kako znanje odražava i

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 13 (2004),
BR. 1-2 (69-70),
STR. 171-193

ŠPORER, Ž:
KONCEPT DRUŠTVENE...

reproducira moć, ali ovo još uvijek ostavlja otvorenim pitanje o valjanosti znanja. Znanje može služiti održavanju moći onih koji je imaju, no samo znanje može i dalje biti točno ili netočno. Ako bi svaka procedura potvrđivanja valjanosti znanja predstavljala samo demonstraciju moći, onda bi se s pravom moglo postaviti retoričko pitanje: kako možemo utvrditi je li i sam Foucault govorio istinu?

Otkrivanje društvenoga konteksta nastanka nekoga koncepta izlazi iz dimenzija "točno/netočno". Pojmovi, koncepti i teorije mogu nastati kako bi promicali određene interese, a da istodobno budu i istiniti, premda skriveni motivi mogu također zasjeniti otkrivanje istina. Novi koncepti mogu biti jednostavno objašnjeni socijalnim kontekstom u kojem nastaju, premda su i ti koncepti odraz interesa (npr. klasna ideologija) ili mode (pokušaj društvene znanosti da "sakrije" stagnaciju otkrićem novih pojmova). Ukratko, otkriće ili evolucija svakoga koncepta događa se unutar društvenoga konteksta bez obzira na znanstvenu vrijednost samoga koncepta.

DRUŠTVENA ZBILJA

U Europi je u protekla dva desetljeća koncept društvene isključenosti/uključenosti postao gotovo pomodan. Pojam se izvorno znatno ranije pojavio u Francuskoj, a primjenjivao se na građane koji su bili isključeni iz sustava državnoga socijalnog osiguranja. Taj se pojam rabio i u raspravama o građanskim pravima (T. H. Marshall 1893. – 1983.). Kasnije su pojam prihvatili službenici Blairove laburističke vlade u Velikoj Britaniji i oni u Europskoj zajednici te ga razvili kao dio socijalne politike. Je li ovo nov pristup razumijevanju i rješavanju staroga problema siromaštva ili je posrijedi nov problem koji se pojavio u društvu, različit od siromaštva ili ovisnosti o socijalnoj pomoći?

Upotreba terminologije i koncepta opslužuje nekoliko funkcija – kako u politici tako i u znanosti. Pojam uvijek upućuje na vrijednosnu orijentaciju, ali i na poželjnu akciju koja bi trebala uslijediti. Zapravo upotreba pojma društvena isključenost upućuje na političku orijentaciju različitu od one vezane uz stari problem siromaštva. To je nov način izražavanja teorijske dvojbe u objašnjavanju siromaštva. Uvođenje koncepta društvene isključenosti savršeno pristaje uz formulacije ideologije "trećega puta". To je nastojanje da se u fokus društvenog interesa i akcije stavi ponovno temeljna teorija društvene proizvodnje siromaštva, a da se istodobno ne izazove animozitet segmenata "nove desnice", te da se postigne kompromis između individualističkog i kolektivističkog objašnjenja društvenih fenomena. Koncept je uvela i europska birokracija u Bruxellesu kako bi zaobišla nastojanje konzervativne vla-

de Velike Britanije, koja nije bila voljna prihvatiti ni da u Britaniji postoji siromaštvo ni da je siromaštvo tema prikladna da se njome bavi Europska komisija. Ovi su koncepti zaživjeli "vlastitim životom" kada je laburistička vlada formirala jedinicu za društvenu isključenost (*Social Exclusion Unit*). Birokratska igra prihvaćena je za društvenu zbilju te je postalo neprilično upitati je li "društvena isključenost" stvarno neki novi društveni fenomen. Stoga je prikladno pitanje postalo "što je to društvena isključenost". Ako postoji državna ustanova ili agencija, pretpostavlja se da to čime se ona bavi mora biti "stvarno". Prioriteti se tada pomiču prema definiranju, otkrivanju i objašnjavanju što ta stvarnost jest.

Mjerenje siromaštva i identifikacija društvenih mehanizama koji ga proizvode vrlo je korisna i društveno važna zadaća. Ali društvena isključenost zapravo predstavlja stare koncepte siromaštva, nejednakosti, lumpenproletarijata i donje klase, samo izražene novim riječima. No ako je to cijena koju moramo platiti kako bismo priznali da siromaštvo postoji, da je nekim dijelovima populacije onemogućen pristup društvenim institucijama i uslugama, tada nam nema druge nego prihvatiti ovaj pojam.

DEFINICIJE DRUŠTVENE ISKLJUČENOSTI

Prvi korak u nastojanju da definiramo pojam jest istražiti kako vlade i druge službene institucije upotrebljavaju pojam društvene isključenosti. Prema definiciji kakva se može naći na web stranicama vlade Velike Britanije (<http://www.socialexclusion.gov.uk>)

"Društvena isključenost je ukratko pojam koji označuje što se može dogoditi kada pojedinci ili cijela područja pate od kombinacije povezanih problema poput nezaposlenosti, neadekvatne obučenosti, niskoga prihoda, loših stambenih uvjeta, okoliša s visokom stopom kriminaliteta, lošega zdravlja i raspada obitelji."

Osnovna karakteristika ove definicije jest deskriptivnost, otvorenost i operacionalnost. Deskriptivna je s očitom svrhom da bi bila razumljiva javnosti. Otvorena je u smislu mogućnosti dodavanja drugih tipova isključenosti u popis. Operacionalna je – gotovo radna definicija – zato što izravno upozorava na probleme s kojima bi se trebala nositi socijalna politika. Ova nam definicija ne kazuje koji su zajednički nazivnici koji uzrokuju društvenu isključenost ili koji procesi djeluju kao mogući skriveni uzroci u pozadini promatranih fenomena.

Interamerička banka za razvoj (Inter-American Development Bank, www.iadb.org) nudi vlastitu definiciju društvene isključenosti:

"Radna definicija društvene isključenosti je kronična odsutnost šansi u dostupnosti osnovnim i kvalitetnim uslugama, tržištu rada i kreditima, materijalnim dobrima, adekvatnoj infrastrukturi i pravnom sustavu."

Ova je definicija općenitija i usredotočuje se na kroničan manjak šansi, ali ipak, i ona je donekle deskriptivna, a očito je formirana pod utjecajem oblika društvene isključenosti koji prevladava u Latinskoj Americi i na Karibima. Možemo reći da ona odražava i ulogu Interameričke banke za razvoj u regiji, definiranu kao nastojanje da se otvaraju nove socijalne i ekonomske mogućnosti u kreiranju izgleda za više jednakosti.

Ove dvije definicije, usprkos svojim razlikama, očito sadrže neke zajedničke elemente. One se razlikuju u tome što odražavaju različite društvene, ekonomske i kulturne prakse koje postoje u dvije prilično različite regije te na različit način oblikuju manifestne oblike društvene isključenosti. One su slične u tome što su obje deskriptivne te što pokušavaju identificirati uzroke društvene isključenosti. Društvena je isključenost skraćeni pojam koji obuhvaća slične tipove problema s kojima se neke osobe, grupe, zajednice ili područja u društvu susreću. Objе definicije okrivljuju "manjak jednakih šansi" ili "oskudnost šansi za neke pojedince, osobe ili područja". Ove sličnosti također pokazuju da mora postojati nešto zajedničko u strukturama društva i procesima društvene promjene koji uzrokuju navedene tipove posljedica, bez obzira na različite društvene, ekonomske i kulturne okolnosti.

Drugi je korak istražiti kako znanstvenici koji se bave društvom definiraju društvenu isključenost. Akademska definicija trebala bi biti više analitička i teorijska, kako bi mogla biti primjenjiva i objašnjiva kroz teorije. Prva skupina takvih definicija koju možemo raspoznati ne razlikuje se sadržajno od starih koncepata prisutnih u društvenim znanostima koji govore o nezaposlenosti, siromaštvu, nejednakosti i slabijem položaju ili deprivaciji unutar nekoga dijela zajednice. Ovdje se pojmovi siromaštva i društvene isključenosti rabe gotovo kao sinonimi (Barnes i sur., 2002.). Američka literatura usredotočena je na proučavanje koncentracije urbanoga siromaštva (Wilson, 1987.; Small i Newman, 2001.) te na proces u kojem siromaštvo stvara geto, a zatim geto stvara i pojačava siromaštvo (Glasner, 1997.; Zudin, 1998.). Terminologija koja se ovdje primjenjuje nije društvena isključenost nego getoizacija, podklasa, marginalizirane grupe i kultura siromaštva. U ovome kontekstu objašnjenje siromaštva temelji se na dvije grupe teorija: jednoj koja vidi siromašne ljude kao odgovorne za vlastiti nepovoljan položaj te drugoj koja vidi siromaštvo kao proizvod strukturnih sila koje neravnomjerno oblikuju raspodjelu resursa u društvu (Giddens, 2002.). Semantička

analiza upotrijebljene terminologije upućuje na prisutnost određene strategije i bazičnu vrijednosnu orijentaciju. U Europi se rabi terminologija društveno uključivanje i kohezija, dok su u SAD-u temeljni koncepti marginalne skupine, kultura siromaštva i ovisnost o socijalnoj skrbi ("welfare dependence").

Druga grupa definicija temelji se na konceptima koji se oslanjaju na šire društvene procese. Tony Atkinson (1998.) razmatra trosmjerni odnos između siromaštva, nezaposlenosti i društvene isključenosti. Ovi su koncepti za njega povezani, ali nisu identični. "Nezaposlenost može izazvati društvenu isključenost, ali zaposlenost ne jamči društvenu uključenost (Atkinson, 1998.). Atkinson naglašava višedimenzionalnost koja razlikuje koncept društvene isključenosti od koncepta nezaposlenosti i siromaštva. Prema tom stajalištu, društvena isključenost razlikuje tri elementa: relativnost – odnosi se na određeno društvo, u određenom mjestu i vremenu; djelovanje (*agency*) – određeni akteri izazivaju određene vrste društvene isključenosti; dinamiku – manifestiranje jednog oblika društvene isključenosti izaziva i povezano je s više drugih dimenzija (CASE, 1998.). Ovaj je pristup analitički i usredotočuje se na procese u društvu, pokušavajući pronaći uzročnu vezu između društvene isključenosti, nezaposlenosti i siromaštva. Ne daje nam definiciju fenomena, ali nam pruža analitički alat usredotočujući se na multidimenzionalnost koncepta.

Burchardt, Le Grand i Piachaud (1999.) izradili su radnu definiciju društvene isključenosti koja se može upotrijebiti u empirijskoj analizi. Oni naglašavaju važnost individualnoga sudjelovanja u ekonomskim, civilnim i društvenim aktivnostima te u normama koje integriraju društvo. Koncept društvene isključenosti zasniva se i na postojanju višestrukih deprivacija te je operacionaliziran u četiri važne dimenzije aktivnosti: potrošnji, proizvodnji, političkom angažmanu i društvenoj interakciji (Richardson, Le Grand, 2002.).

Društvena isključenost širok je pojam koji može imati višestruka značenja. Sama upotreba pojma u jednostavnom i izravnom kontekstu označuje da su *neki pojedinci, grupe, zajednice ili geografska područja isključeni iz participacije ili punoga sudjelovanja u društvenim institucijama i široj društvenoj zajednici*. Ovaj koncept primjenjiv je na svakoga tko živi u određenom društvu i nije ograničen samo na one koji imaju državljanstvo te zemlje. Burchardt, Le Grand i Piachaud (2002., 31) daju sličnu definiciju:

"Pojedinac je društveno isključen ako on ili ona ne sudjeluje u ključnim aktivnostima društva u kojemu on ili ona živi."

Marginalizirana participacija u društvenim institucijama koja rezultira društvenom isključenosti ima višestruki spiralni učinak na pojedince, grupe, zajednice ili geografska područja. Što je ranije osoba isključena iz obrazovnih institucija ili usluga, veća je vjerojatnost da ta osoba jest ili će postati nezaposlena (Sparkes, 1999.). Jednom kad je osoba nezaposlena, njezin se životni standard spušta te ona postaje sve isključenija iz sudjelovanja u potrošnji i drugim sferama društvenoga života. Ovakva spiralna dinamika utječe na pojedince, ali i na grupe, čitave zajednice i geografska područja. Ukratko, postojanje jednog aspekta društvene isključenosti obično je povezano s ostalim aspektima (Barnes i sur., 2002., 8).

Ovo je samo pokušaj da bi se objasnila činjenica isključenosti i njezine multidimenzionalne posljedice. Druga važna dimenzija koja zahtijeva razmatranje jesu izvori i razlozi zašto su neki ljudi isključeni iz sudjelovanja u društvenim institucijama.

IZVORI DRUŠTVENE ISKLJUČENOSTI

Prvi izvor društvene isključenosti temelji se na *čitavom rasponu nejednakosti* koji postoji u društvima i različito pogađa različite grupe, pri čemu neke pogađa veća isključenost od drugih. Nejednakost se može zasnivati na rasnim, nacionalnim ili etničkim karakteristikama koje sprječavaju neke grupe od jednakoga sudjelovanja u društvenim institucijama i drugim sferama društvenoga života. Imigranti, ljudi drugačijeg izgleda, drugačijih vjerskih uvjerenja ili nacionalnosti nekada imaju poteškoća pri integraciji u društveni i institucionalni život. Ti su ljudi pogođeni mnogim predrasudama i nejednakim, slabijim tretmanom te često postaju društveno isključeni.

Neki autori povlače razliku između društvene isključenosti i klasne nejednakosti (Touraine i sur., 1991.). Koncept klase odnosi se na vertikalnu poziciju koju osobe ili grupe zauzimaju u društvu ("gore" ili "dolje"), dok socijalna isključenost govori o bivanju "u" ili "izvan" matice društva. No vertikalni i horizontalni položaj samo je slika – metafora koju primjenjujemo u opisu društvene zbilje. Međutim, vrlo često metaforu koja uđe u upotrebu u svakodnevnom govoru počinjemo smatrati činjenicom, dok se njezini "metaforični" izvori zaboravljaju (Ossowski, 1963., 15). Pristup Ossowskoga prikladan je način kritike Touraineove teze, koji brka metaforu sa stvarnošću te postavljanjem nove metafore ("u – izvan" u slučaju društvene isključenosti, umjesto "gore – dolje") smatra da opisuje različitu stvarnost. Na primjer, Macioniseva i Plummerova (1997., 274) definicija podklase glasi: "...oni ljudi ...koji su ekonomski, politički i društveno marginalizirani i

isključeni". Ovdje je jasno da imamo posla s dvjema metaforama koje opisuju istu stvarnost. Očito je da su osobe koje su "dolje" najčešće i "izvan" ili ako su "izvan", ujedno su najčešće i na dnu društva. Nimalo iznenađujuće, u australskoj kulturi možemo često naići na upotrebu izraza "dolje i izvan" kao opisa onih koji se ujedno nalaze i na nižem kraju socio-ekonomske ljestvice i izvan sudjelovanja u društvenim institucijama i uslugama. U krajnjem slučaju ova se dva pristupa preklapaju.

Drugi izvor isključenosti može se naći u činjenici da oni koji su isključeni često već žive u *slabije razvijenim, besperspektivnim geografskim područjima*. Siromaštvo, kao i bogatstvo, teži ka geografskoj koncentraciji. Iz literature (Morrison, 1998.) znamo da deprivilegirana područja stvaraju umjetne barijere, koje njihovim stanovnicima smanjuju izgleda da sudjeluju u širem društvu, razmjenjuju ideje i uključe se u širu zajednicu i dominantni sustav vrijednosti. Lewis (1961.) tvrdi kako je "kultura siromaštva" koja vlada među siromašnim ljudima rezultat društvene i kulturne atmosfere u kojoj su siromašna djeca socijalizirana. Pojedince u deprivilegiranim područjima odlikuje slabo sudjelovanje u obrazovnim institucijama (djeca se u ovakvim četvrtima rjeđe školuju i napuštaju školovanje vrlo rano), visoka razina nezaposlenosti, niski prihodi, rašireno primanje socijalne pomoći, raširenost problema u obitelji, stanovanje u subvencioniranim socijalnim stanovima te dominacija povremene i privremene zaposlenosti umjesto stalnoga radnog mjesta.

Ova područja također odlikuje stigmatizacija (Richardson, Le Grand, 2002.) i vrlo slaba raspoloživost usluga. Škole su loše opremljene i uglavnom imaju vrlo niske akademske standarde; zdravstvene usluge nisu lako dostupne te su obično nekvalitetne; javni prijevoz nije na raspolaganju ili je neadekvatan potrebama stanovnika; distributivna infrastruktura je slaba, a katkada na tom području nema ni gospodarskih aktivnosti. Deprivilegirana područja izložena su i visokoj stopi kriminaliteta i visokoj razini nesigurnosti. Iz svega ovoga jasno je da življenje na ovakvu području osjetno utječe na životne šanse stanovnika.

Svatko može iskusiti društvenu isključenost zbog *životnih okolnosti* kao što su invaliditet, bolest, samohrano roditeljstvo ili i zbog *faze života* u kojoj se pojedinci nalaze. Naime, u nekim fazama života pojedinac postaje ranjiviji i izloženiji mogućnosti društvene isključenosti. Najbolji su primjeri mladi ljudi i umirovljenici. Uzimajući u obzir ove dvije dimenzije – životne okolnosti i životne faze – Barnes je (2002.) identificirao četiri društvene grupe izložene većem riziku: mladi ljudi, samohrani roditelji, bolesni/hendikepirani te u-

mirovljenici. Za pripadnike ovih grupa vjerojatnije je da će biti izloženi siromaštvu i društvenoj isključenosti.

Četvrta grupa razloga za društvenu isključenost leži u *dinamici društvene promjene*. Povijesno, kad god su se društva susretala s dramatičnim promjenama u gospodarskoj strukturi, javljao se novi niz društvenih problema zbog povećane diferencijacije te, posljedično, više društvene isključenosti. Globalizacija i sve veće društveno značenje privrede koja se temelji na znanju (*knowledge-based economy*) već su izazvali goleme promjene u karakteristikama radne snage, obrazovnim zahtjevima, organizacijskim ponašanjima, informacijskim tehnologijama, obiteljskim strukturama i migracijskim obrascima. Osobe koje prethodno nisu bile isključene postale su isključene zato što ne odgovaraju potrebama gospodarstva koje se temelji na znanju.

TIPOLOGIJA ISKLJUČENOSTI

Društvena isključenost može poprimiti različite oblike zbog raznih društvenih i kulturnih djelovanja i razine gospodarskoga razvoja društva. Usprkos razlikama, svim tipovima isključenosti zajednički je manjak individualne participacije u društvenim institucijama i nedostupnost usluga.

Pojedinci mogu sudjelovati u lokalnoj zajednici, susjedstvu ili aktivnostima vršnjačkih grupa, no i dalje biti isključeni iz ključnih ekonomskih, političkih i drugih društvenih institucija. Oni se ne moraju osjećati izolirano ili isključeno, ali ako ne sudjeluju u institucijama širega društva u kojemu žive te ako nemaju ili im je otežan pristup uslugama koje društvo osigurava, oni su marginalizirani u barem nekim djelovima širokoga spektra socijalnih aktivnosti.

Valja razlikovati sudjelovanje u skupnim aktivnostima i posjedovanje osjećaja pripadanja grupi ili zajednici od sudjelovanja u društvenim institucijama i uslugama. Manjak udjela u društvenim institucijama i slaba dostupnost uslugama potpuno se razlikuje od osjećaja pripadanja grupi ili zajednici. Iz djela klasične sociološke teorije (Emile Durkheim, 1858. – 1917.) poznato nam je da ljudi participacijom razvijaju veze s drugima (unutar grupa i zajednica i između njih). Društvena interakcija stvara kolektivnu svijest, kolektivni duh ili zajednički sustav vrijednosti koji drži grupu na okupu. Ako kolektivnoga duha ili sustava vrijednosti nema, niska razina društvene integracije i uključenosti u skupine aktivnosti što iz toga proizlazi utječe na ljude na razne načine. Ako osoba nije dio kohezivne socijalne jedinice, može postati osamljena, pa i sklonija samoubojstvu. Durkheim povezuje razinu integracije pojedinaca u društvo sa socijalnom patologijom (suicidom). Učestali slučajevi ubojstava u američkim ško-

lama u drugoj polovici devedesetih, prema Baumanu (2000.), indikator su ekstremne društvene isključenosti i – kao posljedica – agresije usmjerene prema drugima.

Malo se pozornosti posvećivalo razlikovanju između društveno-institucionalne isključenosti/uključenosti i uključenosti/isključenosti iz zajednice. Ovo je razlikovanje važno iz analitičkih razloga, kako bi se moglo razumjeti koje su grupe izložene isključenosti iz društva i o kojem je tipu isključenosti riječ. Zajednicu (*Gemeinschaft*) odlikuju više osobni i intimni odnosi među ljudima, zasnovani na činjenici da se većina sudionika poznaje i nalazi u međusobnoj društvenoj interakciji. S druge strane, u društvu (*Gesellschaft*) većina ljudi stranci su jedni drugima, no surađuju na temelju nekoga zajedničkog interesa ili potrebe (Ferdinand Tonnies, 1855. – 1936.). Oba tipa sudjelovanja (zajednica i društvo) upućuju na to da ljudi odabiru sudjelovati u različitim oblicima institucionalnih i izvaninstitucionalnih odnosa i time omogućuju koheziju društvene strukture. Razlika nam kazuje nešto o tipovima veza, solidarnosti i koheziji koja vlada u ova dva entiteta.

Uzimajući u obzir ova dva entiteta – zajednicu i društvo (društvene institucije) – u kojima se participacija odvija i razlikujući pri tome intenzitet participacije (visoki ili niski), možemo prepoznati četiri tipa društvene uključenosti/isključenosti.

● TABLICA 1
Tipologija društvene
isključenosti/uključenosti

		Sudjelovanje u društvenim institucijama	
		visoko	nisko
Sudjelovanje u zajednici	visoko nisko	1. potpuna uključenost 2. isključenost iz zajednice	3. isključenost iz društvenih institucija 4. potpuna isključenost

1. Prvi je tip *potpuna uključenost*, što znači visoka razina sudjelovanja u društvenim institucijama i životu zajednice. Osobe i grupe koji pripadaju ovom tipu puni su sudionici u svim sferama društveno-institucionalnoga života i života zajednice. Oni su integrirani u društvo i imaju sve povlastice koje proizlaze iz pune društvene participacije.

2. Drugi tip odlikuje visoka razina sudjelovanja u društvenim institucijama kao što su ekonomske ili obrazovne institucije, ali niska razina participacije (ili čak nesudjelovanje) u društvenoj interakciji na razini zajednice. Ovaj tip može se zvati *isključenost iz zajednice*. Pojedine osobe i grupe koje su zaposlene ili koje su uključene u proces obrazovanja, ali nisu uključene u život grupe ili zajednice (kao što su stranci ili imigranti) trpe takvu isključenost. Zbog njihovih kulturnih razlika, nepoznavanja jezika ili drugih razloga, poput vjere, izgleda itd., zajednica teže prihvaća ove pojedince i skupine, usprkos njihovom sudjelovanju u društvenim institucijama i prihvaćanju društvenih usluga.

3. Treći tip odlikuje visoka razina sudjelovanja u zajednici, ali niske razine sudjelovanja u društvenim institucijama – što možemo karakterizirati kao *isključenost iz društvenih institucija*. Niska razina društvene uključenosti u službene društvene institucije, poput zaposlenosti i obrazovanja, ne omogućuju visoku razinu kohezije i solidarnosti u zajednici; ona obično evoluirala oko nekoga drugog oblika aktivnosti, poput ilegalnih djelatnosti i/ili kontrakulture. Osjećaj "nas" i snažna svijest o pripadnosti nekom susjedstvu ili grupi može čak priječiti uključivanje u službene društvene institucije, posebno među mlađom populacijom. Ovo je tipična odlika deprivilegiranih područja (u američkoj terminologiji – geta), gdje lokalna zajednica osnažuje vrijednosti koje mogu biti suprotne prevladavajućim društvenim vrijednostima. Ovaj oblik uključenosti karakterističan je i za ruralna područja i život u selima, gdje ipak ne dolazi do suprotstavljanja dominantnim društvenim vrijednostima.

4. Posljednji je oblik *potpuna isključenost*. Ljudi ne pripadaju ili ne sudjeluju ni u životu zajednice ni u društvenim institucijama. Oni su potpuno isključeni. Biti potpuno isključen najgori je mogući scenarij za pojedinca. Beskućnici su primjer osoba koje pripadaju ovoj kategoriji.

Četiri oblika isključenosti mogu se promatrati kao hijerarhija "poželjnosti", gdje je najbolja situacija za pojedinca potpuna uključenost (1), zatim vjerojatno slijedi isključenost iz zajednice (2) jer pojedinci koji sudjeluju u društvu obično ne trpe zbog ekonomskih problema i siromaštva, nego zbog društvene izolacije, osamljenosti i izostanka društvene interakcije. Isključenost iz društvenih institucija (3) predstavlja izoliranost pojedinaca iz dominantnih društvenih institucija i usluga, koja zatim rezultira povećavanjem njihova siromaštva. Konačno, potpuna isključenost (4) iz sudjelovanja u zajednici i u društvenim institucijama kombinira negativne učinke društvene izolacije s onima siromaštva i nemogućnosti pristupa uslugama.

Neki autori spominju i "dobrovoljnu" isključenost. No pitanje je je li ta isključenost doista dobrovoljna ili je ona zapravo nedobrovoljna, izazvana društvenim okolnostima koji utječu na životne izgleda pojedinaca (Burchardt, Le Grand, Piachaud, 1999.). Da li oni koji se dragovoljno isključuju ulaze u koncept društvene isključenosti? Pustinjak i dobrovoljni izopćenik nisu isključeni. Oni su odabrali da se isključe iz društva. Je li to njihova svjesna odluka ili je ona izazvana spletom društvenih okolnosti, nije lako utvrditi i nalazi se izvan dometa mjernih instrumenata ovoga koncepta.

Drugo pitanje koje iz ovoga slijedi jest uključuje li koncept isključenosti i isključenost "na vrhu". Giddens je (2002.) u

raspravi o oblicima društvene isključenosti (stambeno pitanje, mladi, ruralna područja, beskućnici itd.) dodao popisu i društvenu isključenost na vrhu. Njegov široki koncept obuhvaća sve prethodno navedene oblike isključenosti, ali i uključuje oblike društvenoga ponašanja od beskućništva do elitnih urbanih zajednica. Kakva je teorijska i praktična upotrebljivost ovoga koncepta? Razumijevamo li doista išta više ako stavimo zajedno društvene mehanizme koji proizvode nastajanje beskućnika s onima koji stvaraju elitne zajednice bogatih? Koncept isključenosti nastao takvim širokim obuhvatom ne zadire potpuno u isti društveni proces, a pogotovo nema iste posljedice za društvo. Možemo ustvrditi kako dobrovoljno isključivanje onih na vrhu iz mreža socijalnih institucija ima negativne učinke na društvenu koheziju (solidarnost), potiče društveno raslojavanje i još više pogoršava položaj onih na dnu društva.

Praktična upotreba Giddensova koncepta ne nudi nikakve upotrebljive smjernice za socijalnu politiku – teško je zamisliti bilo koju javnu politiku koja bi se temeljila na zajedničkim karakteristikama elitnih bogatih zajednica i beskućnika. Ono što takva konceptualizacija propušta jest da se klasiifikacijski koncepti mogu kreirati na razne načine. "Istinitost" koncepta nije isto što i njegova "upotrebljivost". Možemo dijeliti ljude prema njihovoj boji kose i ova konceptualna klasiifikacija doista će odražavati podjelu koja postoji među ljudima na osnovi boje kose. U društvenim znanostima i u socijalnoj politici upotrebljivost ove klasifikacije, bez obzira na njezinu istinitost, ravna je nuli (usprkos činjenici da ista klasifikacija može biti upotrebljiva npr. u nekim genetskim istraživanjima).

Na isti način upotrebljivost koncepta društvene isključenosti koji stavlja zajedno dobrovoljnu "izolaciju" bogatih ljudi u elitnim urbanim zajednicama i izolaciju siromašnih beskućnika jednaka je nuli. Jedina razlika u odnosu na gornji primjer leži u tome što se ne može zamisliti društveni kontekst u kojemu bi se agregiranje "izolacije" bogatih i siromašnih moglo upotrijebiti za kreiranje jedinstvene socijalne politike. Zajednički nazivnik socijalne politike koji cilja na uključivanje beskućnika u glavni tok društva i uključivanje izoliranih elitnih bogatih zajednica koje su već dio toga glavnoga toka društva jednostavno ne postoji.

Puno je upotrebljivije ograničiti raspravu na koncept nedobrovoljne izolacije, to jest isključenosti, kao nečega različitog od dobrovoljne izolacije bogatih. Na taj se način naglašavaju posljedice isključenosti i pasivnosti te "viktimizacija" onih koji trpe posljedice djelovanja društvenih sila koje ih isključuju. Uključiti ovamo aktivan pristup onih koji se od-

luče izolirati od ostatka društva ne služi upotrebljivoj svrsi, osim ako ne prihvatimo neokonzervativni postulat kako je nezaposlenost uvijek rezultat slobodnog izbora onih koji su nezaposleni.

DRUŠTVENE INSTITUCIJE I DRUŠTVENA ISKLJUČENOST

Društvena struktura

Strukturno, sva društva posjeduju specifične institucionalne aranžmane kreirane kako bi zadovoljili društvene potrebe, kako bi ispunili društvene ciljeve i pružili osnovne pretpostavke za suživot u društvu. Individualna ponašanja, kao i institucionalni sustavi, zasnivaju se na društvenim vrijednostima. "Svaka je institucija stabilan skup vrijednosti, normi, statusa, uloga i grupa; i svaka pruža uspostavljeni obrazac misli i djelovanja koji nudi rješenje na opetovane zahtjeve društvenog života" (Robertson, 1989.). To znači: da bismo razumjeli društvenu isključenost, moramo u raspravu uključiti sustav vrijednosti, ključni koncept vezan uz razinu sudjelovanja u institucionalnom sustavu.

Društvene institucije dizajnirane su kako bi zadovoljile osnovne potrebe, pa neuspjeh u ispunjavanju ove funkcije obično izaziva društvene probleme. Institucionalna disfunkcionalnost stvara društvenu isključenost. Nezaposlenost je rezultat disfunkcija ekonomskih institucija (koje nastaju i zbog brzih socijalnih promjena), to pak utječe na druge elemente ekonomskih institucija, uključujući razinu potrošnje i obrasce štednje. Na primjer, nezaposlenost utječe i na druge sfere života, poput stabilnosti obitelji, kada nakon što jedan od partnera postane nezaposlen, obiteljski se prihodi smanje, zbog čega često dolazi do naprezanja kućnoga budžeta i siromaštva. To katkada rezultira raspadom obitelji. Nezaposleni obično imaju i više zdravstvenih poteškoća od zaposlenih. Nezaposlenost utječe i na funkcioniranje čitavoga društva, a ne samo na pojedince. Ovaj primjer naznačuje da su društvene institucije međuzavisne. Što god se dogodi u jednoj instituciji, utjecat će i na funkcioniranje drugih institucija, a djelovat će i na neke treće institucije. Kada su pojedinci i grupe izloženi disfunkciji neke društvene institucije ili usluge, taj se učinak prenosi na njihov učinak u drugim sferama života, što uzrokuje višestruki spiralni efekt društvene isključenosti.

Globalizacija – pokretač društvenih promjena

Strukturne promjene u proteklih 30 godina zasnivaju se na procesu globalizacije, odnosno procesu pretvaranja odvojenih nacionalnih gospodarstava u integriranu svjetsku privredu.

Globalno okružje postaje sve važnije za svako pojedinačno nacionalno, regionalno i lokalno gospodarstvo, a pri-

vrede su suočene sa sve intenzivnijom međunarodnom konkurencijom. Kako bi se osigurao gospodarski rast i konkurentnost, društva su prisiljena na "utrku prema najboljem" (*race to the best*) (Kanter, 1997.), no istodobno i na "utrku prema dnu" (*race to the bottom*). Ovi trendovi mogu se objasniti nizom povezanih čimbenika, među kojima i pomakom radne snage, promjenama u razini naobrazbe, dominacijom novih informacijskih tehnologija te promjenama u organizacijskom djelovanju, obiteljskoj strukturi i imigracijskim tokovima.

Na proces deindustrijalizacije upućuje smanjenje broja poslova u industrijskoj proizvodnji, ponekad zvanom i "postfordistička privreda", a povećanje potražnje za visokoobrazovanim radnicima. Većina novostvorenih poslova u razvijenim privredama temelji se na znanju. Green (i sur., 1998.) pronašao je da je u Velikoj Britaniji između 1986. i 1997. porastao broj poslova koji zahtijevaju višu razinu vještina, a i ukupna se primjena znanja u radnom procesu povećala. Udio pak poslova koji zahtijeva tek kratko razdoblje uvježbavanja smanjio se. Rezultat je ovoga procesa da radnici koji nemaju dovoljnu razinu naobrazbe ili vještina imaju puno izgleda da budu isključeni iz aktivnoga stanovništva. Uz to, posebne vještine, kao što su mogućnosti rješavanja problema, komunikacijske i socijalne vještine te kompjutorske vještine, sve se više traže u suvremenim organizacijama (Green i sur., 1998.). Ove vještine ne počivaju samo na obrazovanju pojedinca nego i na "kulturnom kapitalu obitelji" (Bourdieu, 1967.). Postoji težnja stalnog unaprjeđivanja vještina kod zaposlenih. Oba procesa djeluju u smjeru održavanja postojeće stratifikacije i pojačavanja društvene isključenosti.

Kako se organizacije mijenjaju upotrebljavajući više informacijskih tehnologija te tražeći više individualne odgovornosti i znanja, one sve češće – da bi zadovoljile svoje potrebe – organiziraju trening za zaposlene. Rezultat tih organizacijskih aktivnosti jest da radnici koji sudjeluju u takvom tipu uz posao vezanoga treninga zarađuju više, što ima za posljedicu povećavanje nejednakosti u zaradama (Arulampalan, Booth, 1998.). Daljnje inovacije i sve viša razina zahtijevanoga znanja proizvode više strukturne nezaposlenosti ili isključenosti dijela radno aktivnoga stanovništva, pogotovo u ranim fazama transformacija prema društvu koje se temelji na znanju.

Je li ovo nova društvena zbilja nastala kao rezultat procesa globalizacije?

Nekvalificirani radnici sve više bivaju isključeni iz radno aktivnoga stanovništva kako se potreba za nekvalificiranim radnicima smanjuje. Iako je ovo nov aspekt stvarnosti – gdje nova privreda koja počiva na znanju zahtijeva nove vještine i

nove karakteristike svoje radne snage – koncept društvene isključenosti, koji rezultira iz ove društvene promjene, ne predstavlja, međutim, novost. Razmotrimo li proces "prvobitne akumulacije kapitala" kao izvora kapitalizma kako ga je opisao Marx (1818. – 1883.) na posljednjim stranicama *Kapitala*, možemo također uočiti odličan opis socijalne isključenosti. Prema Marxu, moderni proletarijat nastao je jer su samoudržavani seljaci bili istjerani (isključeni – op. Z. Š.) sa svoje zemlje i transformirani u ovisne stanovnike gradova, lišavajući seljake mogućnosti upotrebe zajedničke zemlje ("isključujući" ih iz upotrebe zajedničkoga zemljišta) i ukidajući njihova prava boravka na zemlji ("isključujući" ih od boravišnih prava). Krađa državne zemlje i njezina pretvorba u privatno vlasništvo onemogućila je seljacima da nastave živjeti onako kako su živjeli u srednjem vijeku (bili su "isključeni" iz tradicionalnoga načina života). Iako se Marx ne služi pojmom isključenosti, umetanjem toga pojma u njegov opis procesa prvobitne akumulacije kapitala ne gubimo (ali i ne dobivamo) ništa od njegove primjerenosti u opisivanju tih društvenih procesa.

Ovo je bio samo primjer kako su društvene promjene u ranijim razdobljima stvarale isključenost. U opisanom razdoblju Marx se nije služio pojmom isključenosti nego *lumpenproletarijata*. Može se reći da je koncept lumpenproletarijata oblik isključenosti koji je karakterizirao nastajanje kapitalizma na isti način kao što proces marginalizacije i isključivanja nekvalificiranih danas karakterizira transformaciju industrijskoga kapitalizma u kapitalizam koji se temelji na znanju. Nekvalificirani, među kojima u multietničkim društvima dominiraju etničke manjine, predstavljaju lumpenproletarijat suvremenoga doba.

Kao odgovor na izazove globalizacije i deindustrijalizacije, obrazovne institucije proširile su broj ponuđenih programa na svim razinama i povećale broj učenika i studenata. Upravo te obrazovne institucije unaprjeđuju znanje i vuku prema društvu koje se temelji na znanju. Problemi nastaju kada neuspješni učenici i studenti (bilo zbog svojih ograničenih mogućnosti ili, prije, zbog loših okolnosti, ali i zbog vrijednosne orijentacije koja nije usmjerena prema učenju i znanju) ispadnu iz obrazovnoga procesa – oni postaju isključeni te imaju male perspektive za uspješnu budućnost (Sparkes, 1999.).

Obitelj se mijenja u mnogim svojim aspektima. Prvo, sve češće su oba roditelja zaposlena. Drugo, zbog produljenog obrazovanja parovi kasnije imaju djecu, što ima za posljedicu manju obitelj nego što je bila norma prije nekoliko desetaka godina. Treće, redefinicija spolnih uloga u društvu promijeni-

la je obiteljsku strukturu i došlo je do deinstitucionalizacije obiteljskoga života. Stope razvoda stalno rastu te sve više djece živi u obiteljima s jednim roditeljem. One svojim nižim životnim standardom vode povećanom siromaštvu djece. Nenazočnost oca (ili majke) u jednoroditeljskim obiteljima uskraćuje djetetu mogućnost identifikacije s ulogama ("role-model"). Heady i Room (2002., 147) nalaze da "...i samački život i život s nesamostalnom djecom povećavaju rizik od siromaštva."

Suvremene društvene promjene povezane s procesom globalizacije stvaraju povećanu razinu društvene isključenosti u svim institucionalnim sferama. Faktorima rizika (European Commission, 2001.) koji su u prošlosti bili identificirani kao uzročnici društvene isključenosti (poput invaliditeta, lošega zdravlja, zloupotrebe droge, alkoholizma ili života u deprivilegiranom ili rasno segregiranom kraju) sada su pridruženi i novi faktori rizika stvoreni strukturnim promjenama uzrokovanim globalizacijom.

Promjene na tržištu rada, brz rast društava koja se temelje na znanju te informacijskim i komunikacijskim tehnologijama, demografske promjene i povećane globalne migracije uzrokuju nove tipove višestruke društvene isključenosti. Kada se ovakve strukturne promjene dogode, one zahvaćaju sve institucije društva, koji zatim u međusobnoj interakciji uzrokuju daljnje promjene. Ovo je primjer kako nastaju tenzije između materijalne i nematerijalne kulture, kada se prva – materijalna – kultura rapidno mijenja, dok druga – nematerijalna, kao što su vrijednosti – zaostaje. Ovakvi procesi dobro su poznati u povijesti, a u teoriji modernizacije poznati su kao "zaostajanje kulture" ("culture lag"). Dakle, jedan od čimbenika za razumijevanje otpora promjenama jesu vrijednosni sustavi koji se sporije mijenjaju od materijalnih promjena u okolini.

Institucije su čvrsto integrirane u društveni sustav vrijednosti, stoga obično pružaju jak otpor promjeni. Čim se brzina promjena rapidno povećava, vjerojatnije je da će doći do većeg otpora promjenama. Društvena mijena vezana uz proces globalizacije izaziva protivljenje, sukobe i antiglobalizacijske pokrete, koji okupljaju ideološki vrlo različite skupine (Špörer, 2000.), no svima im je zajednička potreba da spriječe neke od posljedica promjene. Društveni se sustav vrijednosti ne mijenja brzo, jer se njime mora održavati integritet kulture, no ipak konstantno dolazi do malih promjena, koje na duži rok čine promjene prihvatljivima.

Svi elementi koji odlikuju društvene institucije relevantni su za razumijevanje društvene isključenosti. Nadalje, vri-

jednosni sustavi objašnjavaju otpore koji nastaju na individualnoj i skupnoj razini, što samo po sebi može stvarati društvenu isključenost.

KLJUČNI INDIKATORI ZA MJERENJE DRUŠTVENE ISKLJUČENOSTI

U društvenim znanostima, a pogotovo u istraživanjima namijenjenim procjenama uspješnosti opće i socijalne politike, kao osnovna mjera služe društveni (*social*) indikatori.

Sami po sebi, indikatori ne mogu odgovoriti na pitanje zašto (OECD, 2001.) neke države, regije, općine ili neki segmenti populacije imaju slabe ekonomske ili ekološke uvjete, postižu slab uspjeh u školovanju ili pate od visokoga stupnja društvene isključenosti. Ipak, oni indiciraju postojanje ne samo razlike između entiteta nego i smjer tih razlika. Razne vrste istraživanja (Ekos Research Association Inc, 1998.) odražavaju različit stupanj sofisticacije i kompleksnosti socijalnih indikatora. Društveno je modeliranje sociološka metoda koja se temelji na koherentnim konceptualima ili teorijskim modelima uz primjenu multivarijatne analize. Ova vrsta istraživanja cilja ustanovljavanju uzročnih odnosa između zavisnih i prediktorskih varijabli. Ishod ove analize nije samo u tome da ona indicira kako postoje razlike između ili unutar populacija; ona ide korak dalje i objašnjava uzročne odnose između varijabli, odnosno zašto razlika postoji.

Ključne indikatore društvene isključenosti valja izvesti iz parametara koji mjere razinu uključenosti ili participacije u ključnim društvenim institucijama te u zajednici (Tablica 2). Prvi su institucije, zatim osnovne dimenzije tih institucija, a treći su konkretni indikatori koji upućuju na funkcioniranje i elemente isključenosti.

Multivarijatna analiza pokazat će uzročno-posljedične odnose među indikatorima, multidimenzionalnosti fenomena i spiralne efekte društvene isključenosti. Ovo je vrlo vrijedna informacija (pogotovo za donositelje odluka u sferi socijalne politike) kako prekinuti spiralu siromaštva i društvene isključenosti. Takvom metodom ujedno mjerimo inkluzivnost postojećega institucionalnog aranžmana.

Postoje druge dimenzije koje se ne mogu mjeriti i objašnjavati isključivom upotrebom socijalnih indikatora. Ako želimo razumjeti umjetne barijere koje priječe pojedince u socijalnom uključivanju, mora se uzeti u obzir i sustav socijalnih vrijednosti. Mjerenje sustava vrijednosti koji regulira izbore i ponašanje pojedinaca moglo bi unaprijediti naše razumijevanje problema društvene isključenosti. Vrijednosne orijentacije populacije važan su indikator za razumijevanje razloga zašto se ljudi ponašaju upravo na određen način.

Društvene institucije	Dimenzije	Indikatori
Obitelj	Disfunkcionalna obitelj	Jednoroditeljska obitelj Broj djece
	Raspad obitelji	Obiteljski prihodi Dugotrajna bolest Invaliditet Stanovanje – subvencionirani stanovi Kvaliteta stana
Obrazovanje	Pohađanje škole	Godine školovanja
	Školski uspjeh Opremljenost škole	Vještine pisanja i računanja Komunikacijske vještine Razina obrazovanja roditelja Socioekonomski status učenika Učestalost promjene nastavnika Iskustvo nastavnika Veličina razreda Opremljenost škole – indikatori (TV, kompjutori, sportska dvorana itd.)
Privreda	Proizvodnja	Zaposlenički status · Zaposleni na puno radno vrijeme · Zaposleni na dio radnoga vremena · Povremeno zaposleni · Samozaposleni · Studenti · Na roditeljskom dopustu · Umirovljenici · Nezaposleni
	Potrošnja	Prihodi kućanstva umanjeni za troškove stanovanja Kućanska oprema poput: televizije, frižidera, telefona, mobilnoga telefona, automobila...
Zdravstvo	Uključenost u zdravstveni sistem	Broj stanovnika po liječniku Stopa mortaliteta Prijevremene smrti
	Kvaliteta zdravstvenih usluga Dostupnost ustanovi	Stopa muškoga mortaliteta Smrti zbog nesreća Udio djece s niskom porođajnom težinom Adolescentske trudnoće (prije 16. godine) Stopa samoubojstava

📌 **TABLICA 2**
Indikatori društvene
isključenosti

Vrijednosti su apstraktne ideje koje dijeli većina članova društva ili zajednice o tome što je poželjno, ispravno i dobro. Vrijednosti pružaju koncepte, racionaliziraju odabrano ponašanje te omogućuju evaluaciju odabranoga u životu. Osnovno je pitanje koliko se neka deprivilegirana (izolirana) populacija razlikuje u vrijednosnim orijentacijama (npr. od post-modernih vrijednosti, Inglehart, 2000.) u razvijenim dijelovima gdje dominiraju vrijednosti permanentnog obrazovanja,

znanja i inovacija? Koliko ta vrijednosna orijentacija u nekoj zajednici dugoročno djeluje na mogućnost uvođenja promjena i rješavanja društvene isključenosti kod nekih segmenata populacije?

Kao što je rekao Atkinson (1998.), "Ljudi bivaju isključeni ne samo zato što su trenutačno bez posla ili prihoda, nego zato što imaju malo perspektiva (izgleda) za budućnost" (CASE, 1998.). "Slabom perspektivom za budućnost" može se protumačiti to što pojedinci i neke grupe imaju takav sustav vrijednosti koji im ne dopušta da sudjeluju u društvu koje se temelji na znanju, što nisu okrenuti prema promjenama. Otkrivanje razine društvene isključenosti važna je dimenzija analize. Objasniti uzročno-posljedične veze između raznih dimenzija društvene isključenosti i sustava vrijednosti koji upravlja ponašanjem pojedinca mnogo je kompleksniji zadatak.

Većina indikatora obično se tretira kao međusektorske snimke stanja. Za donositelje odluka u izradbi socijalnih programa važno je poznavanje dinamike i smjera promjene. European Community Household Panel (Barnes i sur., 2002.) i British Household Panel Survey (Burchardt, Le Grand, Piachaud, 2002.) prvi put svojim podacima (za 1991. i 1998. godinu) pružaju priliku da se istraži ne samo raspon i višedimenzionalnost društvene isključenosti nego i dinamika, odnosno da li se pojedinci više isključuju iz društva što se temelji na znanju ili se u njega uključuju. Važno je znati koje socijalne karakteristike pridonose većoj ili manjoj stopi uključenosti, a koje pridonose isključenosti, te u kakvu je to odnosu s ukupnim gospodarskim rastom. Longitudinalna istraživanja (Burchardt, Le Grand, Piachaud, 2002.) upozoravaju nas na dinamiku isključivanja, što može služiti kao evaluacija socijalnih programa, no i kao indikator društvene promjene u vremenu.

Stopa mobilnosti stanovnika iz deprivilegiranih područja u ona manje deprivilegirana također je važan čimbenik dinamike društvene promjene. Ova dimenzija važna je zato što, kao što nam je poznato, stanovanje u deprivilegiranom području ima trajno negativan učinak. Visoka mobilnost upućuje na to da područje služi samo kao privremeno mjesto boravka za ljude tijekom razdoblja u kojem se nalaze u poteškoćama te se pokušavaju izvući iz siromaštva. Ako je stopa mobilnosti niska, većina stanovnika na tim se područjima nalazi stalno, zarobljeni u opakoj mreži nezaposlenosti, siromaštva i beznađa. Ako je stopa mobilnosti naizgled viša, ali se žitelji tek sele od jednoga deprivilegiranog područja u drugo, ništa se ne mijenja. Različita razina i smjer dinamike zahtijevaju različite strategije socijalne politike.

ZAKLJUČAK

Društva se stalno mijenjaju. Time njihov institucionalni sustav postaje sve kompleksniji, a aktivnosti sve institucionaliziranije. Ova kompleksnost zahtijeva od svakoga pojedinca višu razinu znanja i sposobnosti, ako želi uspjeti.

Središnja točka koncepta isključenosti jest osigurati da nitko ne ostane vani, odnosno da svatko bude kadar sudjelovati u sve kompleksnijim društvima u kojima živimo. Zaostati ili ostati vani ima višestruke, ponekad ireverzibilne, posljedice i za pojedinca i za čitavo društvo. Obrazovne institucije služe osposobljavanju ljudi kako bi imali jednak pristup sudjelovanju u svim društvenim institucijama i uslugama. Funkcija je svake vlade takva politika koja osigurava svakom pojedincu i skupini da budu uključeni.

Koncept društvene isključenosti postaje sve važniji, jer privrede koje se temelje na znanju zahtijevaju sve više i više vještina te na toj osnovi počinju isključivati neke osobe koje prije nisu bile isključene. Za osobe koje su već bile isključene dolazak privrede utemeljene na znanju znači da su im se izgledi za uključivanje još smanjili.

Vrativši se pitanjima koja smo postavili na početku članka, možemo zaključiti kako koncept društvene isključenosti nije rezultat neke nove teorije o tome kako svijet funkcionira niti o nastanku siromaštva, stratifikacije i marginalizacije u društvu. Koncept društvene isključenosti ne odražava nikakva nova znanja o društvenim procesima. Ali to je koncept koji se može uspješno primijeniti za identifikaciju socijalnih problema koji nastaju kao rezultat različitih aktera i procesa što djeluju u suvremenom društvu. Kao i na svakom drugom znanstvenom području, koncept aktualizira novu društvenu i političku zbilju te može biti vrlo moćan alat za istraživače i tvorce socijalne politike.

LITERATURA

Abbot, A. (2001.), *Chaos of disciplines*, University of Chicago press, Chicago.

Atkinson, A. B. (1998.), *Exclusion, Employment and Opportunity*. U: A. B. Atkinson, J. Hills (ur.), *CASE paper 4*, London School of Economics.

Arulampalan, W., Booth, A. L. (1998.), *Labour Market Flexibility and Skills Acquisition: Is there a Trade-off*. U: A. B. Atkinson, J. Hills (ur.), *Exclusion, Employment and Opportunity, CASE paper 4*, London School of Economics.

Barnes, M., Heady, C., Middleton, S., Millar, J., Papadopoulos, F., Room, G., Tsakoglou, P. (ur.) (2002.), *Poverty and social exclusion in Europe*, Elgar Publishing. Limited, UK.

Bauman, Z. (2000.), *What it Means "To be Excluded": Living to Stay Apart – or Together*. U: P. Askonas, A. Stewart (ur.), *Social Inclusion, Possibilities and Tensions*, St. Martin's Press Inc. New York.

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 13 (2004),
BR. 1-2 (69-70),
STR. 171-193

ŠPORER, Ž:
KONCEPT DRUŠTVENE...

- Bourdieu, P. (1967.), Škola kao zaštitnik nejednakosti, *Gledište*, No. 7.
- Burchardt, T, Le Garnd, J., Piachaud, D. (1999.), Social Exclusion in Britain 1991-1995, *Social Policy and Administration*, Vol. 33 (3): 227-244.
- Burchardt, T, Le Grand, J., Piachaud, D. (2002.), Degrees of Exclusion: Developing a Dynamic, Multidimensional Measure. U: J. Hills, J. Le Grand, D. Piachaud (ur.), *Understanding Social Exclusion*, Oxford University Press.
- CASE (1998.), *CASEbried* 3 February 1998, London School of Economics.
- Ekos Research Association Inc (1998.), *The Use of Social Indicators as Evaluation Instruments*, Human Resources Development Canada, EDD Publication.
- European Commission: Social inclusion report (2001.), http://europe.eu.int/comm/employment_social/soc-prot/soc-incl/index_en.htm
- Foucault, M. (1966.), *The order of things: An archaeology of human sciences*, Vintage, New York.
- Giddens, A. (2002.), *Sociology*, 4th edition, Polity, Cambridge, UK.
- Glasner, E. (1997.), Ghettos, The changing consequences of ethnic isolation, *Regional Review*, Spring, Vol. 7, Issue 2, str. 18.
- Green, F, Ashton, D., Burchell, B., Davies, B., Felstead, A. (1998.), Are British Workers Getting More Skilled?. U: A. B. Atkinson, J. Hills (ur.), *Exclusion, Employment and Opportunity, CASE paper 4*, London: London school of Economics.
- Heady, C., Room, G. (2002.), "Patterns of social exclusion: implication for policy and research". U: M. Barnes (ur.), *Poverty and social exclusion in Europe*, Elgar Publishing Limited, UK.
- Inglehart, R. (2000.), Globalization and Post-modern Values, *The Washington Quarterly*, 23 (1): 215-228.
- Kanter, R. M. (1997.), *World Class: Thriving Locally in the Global Economy*, Simon and Schuster, New York.
- Land, K. C. (1975.), *Social Indicators Models: An Overview*, Russell Sage Foundation.
- Lewis, O. (1961.), *The children of Sanchez*, Random House, New York.
- Macionis, J. J., Plummer, K. (1997.), *Sociology*, Prentice Hall Europe.
- Morrison, J. (1998.), Reinventing the Power Community: Welfare reform in the Cyber Economy, *Consumer Interests Annual*, Vol. 44, str. 84.
- OECD (2001.), Society ay a Glance, "OECD Social Indicators", *Social Issues*, OECD Publication Service, Paris.
- Ossowski, S. (1963.), *Class structure in social conscious*, MacMillan, New York.
- Richardson, L., Le Grand, J. (2002.), "Outsider and Insider Expertise: The Response of Residents of Deprived neighbourhoods to an Academic Definition of Social Exclusion", *CASE paper 57*, London School of Economics.
- Robertson, I. (1989.), *Sociology – A Brief Introduction*, Worth Publishers Inc., New York.

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 13 (2004),
BR. 1-2 (69-70),
STR. 171-193

ŠPORER, Ž:
KONCEPT DRUŠTVENE...

Small, M. L., Newman, K. (2001.), Urban Poverty after the Truly Disadvantage: The Rediscovery of the Family, The Neighbourhood, and Culture, *Annual Review Sociology*, Vol. 27, str. 27-45.

Sparkes, J. (1999.), Schools, Education and Social Exclusion, *CASE paper 29*, London School of Economics.

Šporer, Ž. (2000.), Controversies of Globalisation, *Revija za sociologiju*, 31 (3-4): 165-181.

Touraine, A., and others (1991.), Face a l'exclusion: citoyennete et urbanite, Paris: Editions Esprit. (from Burchardt, T., Le Grand, J. and Piachaud, D. (1999.), Social Exclusion in Britain 1991-1995, *Social Policy and Administration*, 33 (3): 227-244).

Wilson, W. J. (1987.), *The Truly Disadvantaged: The Inner City, the Underclass and Public Policy*. Chicago: University Press.

Zukin, S. (1998.), How 'Bad' is it? Institutions and Intentions in the Study of the American Ghetto, *International Journal of Urban & Regional Research*, 22 (3): 511-520.

The Concept of Social Exclusion

Željka ŠPORER

University of South Australia, Adelaide

This article has two functions. Firstly it is designed to analyse those dimensions which are important in developing an understanding of the concept of social exclusion. It begins with defining the concept. It then analyses those factors that contribute to the exclusion process, it creates a typology of social exclusion, investigates the role of social institutions and value systems, globalisation as an agent of social change that contributes to social exclusion and finally looks at the key indicators for measuring levels of social exclusion. Second, the paper examines whether the concept of social exclusion reflects the development of new theoretical knowledge about the operation of the social world that was previously not present in the earlier theories, or whether the concept reflects existing knowledge that was previously expressed using different language but has now been "modernised" within the current social and political context.

Das Konzept gesellschaftlicher Ausgeschlossenheit

Željka ŠPORER

University of South Australia, Adelaide

Dieser Artikel hat zweierlei Ziele. Als Erstes werden Dimensionen analysiert, die für das Verständnis des Konzeptes gesellschaftlicher Ausgeschlossenheit wichtig sind. Die Autorin beginnt mit einer Definition des Konzeptes,

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 13 (2004),
BR. 1-2 (69-70),
STR. 171-193

ŠPORER, Ž:
KONCEPT DRUŠTVENE...

schreitet sodann zur Analyse von Faktoren, die zum Prozess des Ausschließens beitragen, und verfasst eine Typologie von Formen gesellschaftlicher Ausgeschlossenheit. Des Weiteren untersucht sie die Rolle gesellschaftlicher Institutionen, des Wertesystems sowie der Globalisierung, die als Akteur des gesellschaftlichen Wandels auf den Plan tritt und zur heutigen Form gesellschaftlicher Ausgeschlossenheit beiträgt. Schließlich werden die wichtigsten Indikatoren aufgezählt, anhand deren das Niveau gesellschaftlicher Ausgeschlossenheit gemessen werden soll. Das zweite Ziel dieses Artikels ist zu untersuchen, ob das Konzept gesellschaftlicher Ausgeschlossenheit den Ansatz zu neuen theoretischen Erkenntnissen über das Funktionieren der Gesellschaft enthält – oder ob in ihm nur bisherige Erkenntnisse enthalten sind, die vormals andere Namen trugen, die jedoch nun "modernisiert" worden sind in Übereinstimmung mit dem aktuellen gesellschaftlichen und politischen Kontext.